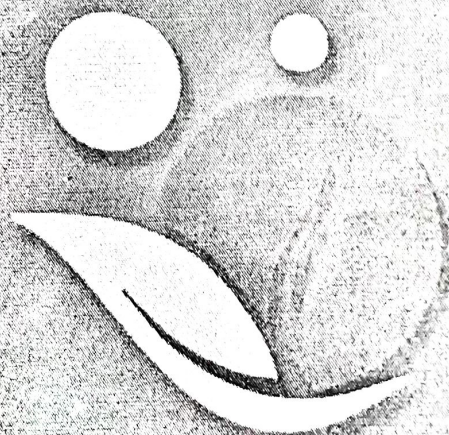

Volume 35, No. 1, 2021
January to March 2021

idydawarta

Peer Reviewed International Multilingual Research Journal
Issue-35, Volume 1, April to June 2021

Editor
Dr. Bapu G. Gholap

29

विस्थापन आणि दारिद्र्य

दलित सुभाषराव कांबळे
संशोधक

प्रा. डॉ. दीपक सु. भारवाडकर
मार्गदर्शक,

तोष्णीबाल महाविद्यालय, सेनगांव जि. हिंगोली

प्रत्येक वनखंडामध्ये समाजात सातत्याने दोन स्तर असतात. त्यामधील खर्च्या स्तराने त्यांच्याकडे असलेल्या जात, लिंग आणि आर्थिक बाबींच्या आभावर विकासाला नियोजन आणि आखणी करून भौतिक सुखसुविधा मिळविल्या. मात्र त्याच समाजातला दुसरा व खालचा स्तर हा विकासाच्या प्रक्रियेपासून उपेक्षित, दुर्लक्षित राहिला. त्यामुळे तो अधिकच दुर्बल बनून दारिद्र्याच्या खाईत लोटला गेला. राष्ट्राच्या विकासासाठी केलेल्या प्रयत्नांचा फायदा फक्त वरच्या स्तराला झाल्यामुळे विकास हा एकांगी होत गेला. त्यामुळे देश अधिकच अपंग होत गेला. विकासापासून दूर राहिला. परिणामी देशामध्ये श्रीमंत आणि गरीब असे दोन वर्ग उदयास आले. तेव्हापासून विस्थापन आणि पुनर्वसन यासारखे सामाजिक प्रश्न देशासमोर उभे राहिले.

मानवी समुहाच्या उदयापासूनच समाज परिवर्तनशील आहे. संपत्ती, सत्ता आणि ज्ञान लालसा हे वरदान निसर्गातच मिळालेले आहे. मानव विशिष्ट साधन सामग्रीवर आणि भुभागावर हक्क मिळविण्यासाठी युद्ध करू लागला. तेव्हापासून विस्थापन समस्येचा उदय झाला. कारण भारतामध्ये आर्यांचे आगमन झाल्यामुळे जे युद्ध झाले. तेव्हा मुलनिवासी जनसमुदायाला आपली जमीन, घर, संपत्ती, सोडून स्वलांतर करावे लागले. हे एक प्रकारचे विस्थापनच आहे, त्याच बरोबर विविध नैसर्गिक आपत्ती आल्यामुळेच विस्थापन घडून आले आहे. या विस्थापित झालेल्या

लोकांसाठी विकासाभिमुख योजना तयार करण्यात आल्या. यांच्या साहाय्याने विकास राज्य सरकारच्या प्रयत्न केला. त्यातून विविध समस्यांना जन्म झाला. त्यापैकी विस्थापनातून निर्माण होणाऱ्या दारिद्र्याचा आढावा प्रस्तुत लघुशोध निबंधातून घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

उद्देश

- १) विस्थापनाचा अर्थ जाणून घेणे.
- २) विस्थापनातून निर्माण होणाऱ्या दारिद्र्याचा अभ्यास करणे.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत शोध निबंधासाठी मुख्य साधन सामुग्रीचा उपयोग करण्यात आला आहे. त्यामध्ये संदर्भ ग्रंथ, विविध मासिके, वर्तमानपत्र यांचा आधार घेण्यात आला आहे.

विस्थापनाचा अर्थ

विस्थापन हा Displacement शब्दाचा पर्यायी मराठी शब्द आहे. यातील कपेद म्हणजे नसलेले किंवा सोडलेले आणि Placement म्हणजे जागा, स्थळ, घरदार, जमीन इ. अर्थात अनिष्टित जागावा. व्यवहारिक मराठी शब्दकोषामध्ये 'विस्थापन म्हणजे स्थानाबद्दल' असा अर्थ दिलेला आहे. तर इंग्रजी शब्दकोषामध्ये Displace Eg. ktsto shift from Proper Position असा अर्थ दिला आहे. नैसर्गिक किंवा मानवी कृतीमुळे जर समुदायाला आपली जागा, इतिहास, संस्कृती सोडायची लागली, तर ती जागा सोडण्याची प्रक्रिया म्हणजे विस्थापन होय असे म्हणता येईल.

विस्थापन ही समस्या विकास प्रक्रियेचे फळ आहे. देशाच्या विकासासाठी अनेक प्रकल्प राबविले जातात. परंतु त्यासाठी लागणाऱ्या भांडवलामुळे सर्वसामान्य जनतेला विस्थापित व्हावे लागते. या संदर्भात जनार्दन बाघमारे असे म्हणतात की, "शहरीकरण शेतकऱ्यांच्या जमीन गिळंकृत करते. त्यांच्या जमिनीचे साधनच हिसकावून घेते. आर्थिक विकास व सामाजिक पुनर्वसनाच्या कामातून अनेकांना विस्थापित व्हावे लागते. हे विदारक सत्य दृष्टीआड करता येत नाही." यावरून असे स्पष्ट होते की, विस्थापनामध्ये एकीकडे विकासाची संधी आहे तर दुसरीकडे संकट. कारण विस्थापनातून कष्टाळ आणि स्वच्छंदी लोकांचे रूपान्तर होऊन ते

[illegible]

वर्तमान कठिणता विचार क्षेत्राच्या विचार हो
संस्कृताना विचारविनिर्माण सातक ठर त्यासाठी आहे
एकीकडे विचारक्षेत्राच्या हस्त्यासापोटी कठिणतावधी कथ्ये
सर्व कथन विचारक्षेत्राच्या प्रत्यक्ष क्षेत्रात जात
आहे तर दुसरीकडे ज्या विचारक्षेत्रामुळे विचारक्षेत्राला
आहे त्याचे यत्ने पुनर्वसनही व्यवस्थित केले जात
नाही ते स्वतः दुःखमय जीवनाच्या सामोरे जात आहेत.
आज मोठ्या प्रमाणावर अंतर्देशीय प्रकल्प सुरू झाले
आहेत परंतु दुसरीकडे विचारक्षेत्राच्या जन्म झाला
आहे परिणामी गरीबी, दारिद्र्य आणि दुःखमय
आयुष्याच्या सामोरे जावे लागत आहे. प्रकल्पक्षेत्रांना
सुधारणापासून वंचित राहण्याशिवाय पर्याय राहील नाही.
त्यांना व्यवस्थापिकांच्या अभावी बेरोजगारीच्या सामना करावा
लागत आहे भारतातील अल्पजनता अक्षरक्षेत्र आहे.
त्यामुळे भारताला कृषीप्रधान देश म्हणून ओळखले
जाते देशाच्या विकासक्षेत्राच्या नावाखाली धरण, प्रकल्प
अणि तत्सम उभारणीचे काम हावी केले जाते. त्यामुळे
शेतकऱ्यांना आपले जीवन उध्वस्त करणे लागते. त्या
प्रकल्पावर, पाण्यावर शेतकऱ्यांच्या कुठलाही अधिकार
रहात नाही त्यांना शेतीसाठी कुठलाही अधिकार रहात
नाही त्यांना शेतीसाठी पाणी वेगळ्या अधिकार सुध्दा
रहात नाही. शेतीसाठी पाणी वेगळ्यावर बंधने घालून ते
पाणी शहरांना, कारखान्यांना पुरविले जाते. त्यामुळे
आजपर्यंत देशामध्ये स्वतंत्रतेच्या क्षेत्राच्या सर्वत्र विचारक्षेत्र
प्रकल्पांमुळे दारिद्र्य वाढत असलेले दिसून येते. यावरून
धरणाखाली जमिनी गेल्यामुळे शेतकरी वर्गाच्या देशाच्या
विकासक्षेत्रापोटी आपले जीवन उध्वस्त करणे लागत आहे.
हे शोकांतिका आहे.

विकासाच्या नावाखाली नवनविन उद्देश, कारखाने उभारण्यासाठी जनतेचे विस्थापन करण्यात आले. औद्योगीकरणामुळे नवनविन यंत्र सामुग्रीचा वापर करण्यात येवू लागला आहे. त्यामुळे पूर्वीच्या काळामधील कुटीर व हस्त उद्योग बंद पडले. तसेच एकच व्यक्ती यंत्राच्या साहजने अनेक व्यक्तीचे काम करही तासामध्ये करू लागला आहे. त्यामुळे व्यक्तीला बेकारी आणि दारिद्र्यला सामोरे जावे लागत आहे.

आणि दारिद्र्यला सामोरे जावे लागते
बरोबरच वरोल मानवनिर्मित विस्थापना बरोबरच

अतिथी, भाषण, भूषण, गुरुवारी, पुणवसु अथवा
वैशाख कृष्णपक्षी मध्य विराटपन आहूत येने वैशाख
विराटपनपक्षी लक्ष्मण आपले मुळ स्थान सोडून पुनवसु
टिकवण्याचा यत्न करत असतो. यत्न करत असताना लक्ष्मण
सोप्या प्रवेश पुनवसु होत असल्यामुळे त्यांना कसपाने
विराटपित करून जीवन जगणे लागत आहे.

विरथापनाच्या माध्यमातून विक्रसाच्या वाटेवरून प्रवास करणाऱ्या स्वतः वाळूतून असतांना अनेक समस्या निर्माण होतात त्यापैकील दारिद्र्य ही समस्या आहे. याच धान विक्रय योजना राबविण्यासाठी ठेवावे कारण विरथापनामुळे एका बाजूला विक्रसाची फळे चाखणारा समाज दिसून येतो तर दुसऱ्या बाजूला गरिबी निर्माण होते त्यामुळे मानवी जीवनाच्या सर्वंकश विक्रसासाठी योजना राबवितांना विक्रसापासून दूर जाणाऱ्या, दारिद्र्यात जिवन जगणाऱ्या, पीडीत समाजाच्या उधराचा विचारही करणे गरजेचे आहे. विक्रय माध्य करायचा म्हणजे कमी—अधिक प्रमाणात विरथापन होणारच, पण विरथापनाचा उपाय योजनाची गरज असते हे विस्मरन घालणार नाही देशाच्या विक्रसासाठी ज्या लोकांवर विरथापनाची कट येते त्यांना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते त्यामुळे विरथापितांच्या आयुश्याचा विचार करणे गरजेचे आहे. औद्योगिक प्रकल्प, धरणप्रकल्प, उर्जाप्रकल्प, यांचे पडसाद हजारो लोकांच्या जीवनावर होतो विक्रय माध्य आहे. मात्र विक्रसाच्या नावाखाली अनेक शेतकरी, प्रकल्पप्रस्त, धरणप्रस्त कंगाल झाले आहेत. विक्रसामुळे ज्या शेतकाऱ्यांच्या जमिनी धरणांमधे येतल्या आहेत, त्यांच्याकडे सहानुभुतीपूर्वक लक्ष देणे गरजेचे आहे. तेव्हाच विक्रसासाठी झालेल्या विरथापनामुळे कोणत्याही व्यक्तीला यशस्वीला सामोरे जावे लागणार नाही.

संक्षेप

- संदर्भ
- १) रंजना मधुरकर, २०११, सामाजिक परिवर्तन आणि मराठी साहित्य, पदचर्या प्रकाशन, पुणे.
 - २) रंजना मधुरकर, २००५, संकल्पनाचे विश्व आणि सामाजिक वास्तव, प्रतिभा प्रकाशन, पुणे.
 - ३) गो.वि. भाटवडेकर, २००७, राजहंस व्यावहारिक मराठी शब्दकोष, राजहंस प्रकाशन, पुणे.
 - ४) भा.कि. खडसे, २००४, भारतीय समाज आणि सामाजिक समस्या, हिमालया पब्लिशिंग हाऊस, मुंबई.
 - ५) प्रदिप आगलुगे, २००९, भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर.
- Impact Factor 7.940 (IIJIF)